

ազգին մէջ գիտութիւններու յառաջանալուն վրայ շատ նշանաւոր ազդեցութիւն ունեցան: Միեւթաւրեանց մէջ մտար 1773ին Տրիեստ քաղաքը վանք մը հաստատեց, որ 1810ին Վիեննա փոխադրուեցաւ: Իրենց նշնպէս շատ հանրածանօթ տպարանը 1811ին Վիեննա փոխադրուեցաւ:

(Մեայեւ-ը Բու. ակօմ.)



Գ Ն Ա Ք Ր Ա Կ Ա Ն

ՈՒՆՈՐԿ ՄԷ ՀՈՅ ՀՆԱԳՐԱԹԻՒՆ ՎՐՈՑ

(Հարստ-ն-ն-ն-ն-ն)

2. Զուր խորիր մը չէ կարծենք Ուսուցչապետին երկրորդ հարցումը թէ արդեօք երկաթագրի գործածութիւնը Հայոց աշխարհի այս կամ այն մասին յատուկ չէր: Գրութիւնն այնպէս զարգացած կը գտնենք գրեթէ ամէն երկաթագիր (գլխագիր կամ միջինմետրոպեան) մատենաներուն մէջ, որ պէտք ենք ընդունիլ անոց գրիչներուն թաղանթագիր գեղագիր աւուեստաւոր ըլլաւն: Բայց ճարտար գրիչ չի ծնանիր մարդ: Եւ գրութիւնն այնպիսի եւ ձեւ երաւ այն միջնակ կատարութեան հասցընելու համար՝ անհրաժեշտ էին մշտապէս վարժութիւնը եւ ուսումը կամ կրթութիւնը: Արդէն ձեւագիր յիշատակարանաց մէջ շատ յաճախ կը հանդիպինք գովութեանց այն վարդապետաց, որոնց քով ուսած էր այս կամ այն գրիչն իւր գրութեան արուեստն: Օրինակի համար՝ բազմաթիւ անձանց մէջ մին միայն յիշելու համար՝ Թովմաս Մեծոփեցի պատմագիրը կը յիշուի իր բնական գրուեստը եւ տածիչ գրութեանց: Գրութեանց՝ ինչպէս նաեւ այն ժամանակներն ընդհանրապէս որեւէ կրթութեան՝ կենդանութիւնն էին գլխաւորաբար վանքերը: Անկարելի չէ ուրեմն մտածել որ մեր ընդարձակ աշխարհին այս կամ այն կողման վանքերէն մին աւելի մէկ տեսակ գրիչով տար մշակելով եւ զարգացնելով զայն. ուրիշ հեռաւոր մը՝ գրութեան մէջ յատուկ մանր եղանակաւորումներ ցուցներ, եւս: Հին ժամանակի հաղորդակցութեանց նուազութիւնն ու դժուարութիւնը չէր ներքեր որ՝ օրինակի համար՝ երբ իրիկից մէջ գրութեան նոր հոսանքը մը ծնանէր, նոյնը ծաւալէր անմիջապէս մինչեւ հեռաւոր հայաբնակ սահմաններն, ընդհանրապէս կրնայ միշտ ըսուիլ որ կրթութեան

կենդանութիւնը հեռու գտնուող վայրերը՝ ինչպէս ամէն բանի՝ նոյնպէս գրութեան մէջ միշտ աւելի հին ձեւերը կը պահեն, եւ շատ ուշ տեղի կու տան նորագոյն սովորութեանց: Այժմ միայն հազարաւոր եւ ամէն անկիւն գտնուող արձանագրութիւնք հետազոտուէին եւ հաւաքուէին լուսանկարով կամ նմանագրոյնով, շատ պայծառ պիտի տեսնուէր այս երեւոյթը՝ որ ուրիշ ազգաց քով ալ նոյն է:

Աւելի է անշուշտ այս գաղափարը, Բայց մանրամասնութեանց իշխալ եւ աւելի որոշ շրջաններ բաժնել տակաւին կարող չենք՝ շուրջնալով ձեռքերնիս բաւական աստղծ: Յատկապէս երկաթագիր ձեռագիրներուն գալով՝ անշուշտ ձեւերու այն մեծ տարբերութիւնը որով կը զանազանին կիրառուէ գլխաւորին եւ ուղղաձեւ միջինմետրոպեան (զոր օր. Մ եւ Ա, Տ եւ Ա՛ եւս) ունեցած են նախնաբար իրենց որոշ շրջանն: Բայց երբ եւ իւր, կարող չենք առ այժմ պատասխանել, շատ կանոնի ըլլալու է այս անշուշտ, վասն զի այժմ միեւնոյն հոսանք գլխագիր եւ միջինմետրոպեան ըլլայ ձեւագիր ըլլայ արձանագրութիւն՝ մեր առջեւ կ'ըլլեն լիովին զարգացած:

Երկաթագիրն (երկու ձեւն ալ իրենց մանր պէտքիսով կ'եմարք) իրեն զաւարտակալ գիր գտնէ մինչեւ ծաւալ գար՝ արդէն Հայոց աշխարհի ամէն կողմ գործածուած կը տեսնենք. որչափ որ մեզի ծանօթ ձեւագիրներէն կրնանք հետեւեցնել: Բայց արդէն գիրաւ ալ կը մեկնուի այս բանն: Եթէ գլխագիրն է նախնական կամ Մետրոպեան ձեւը, հինգերորդէն մինչեւ Ը—Թ դար, որոնցմէ ունինք հնագոյն ձեւագիրներ սակաւ թուով, եւ մինչեւ Թ—Ծաւ դար եւ աւելի ուշ, շատ երկար ժամանակամիջոց մը կայ, եւ գրիւրու այս ընթացքին մէջ նոյն զաւարտակալ գիրն եւ անոր մէկ ուրիշ եղանակաւորումն (միջին) աւանդէն հեռու անկիւններն ալ կիրար մտնել: Զարմանք չէ ուրեմն որ թէ գլխագիրն եւ թէ միջինն այժմ միեւնոյն հնութեամբ ծանօթ է

1 Ուսուցչապետ Ն. Ման. «Մի տապանաբար Եօթնգիտից յօդաբանին մէջ նոյնը կը հաստատուէ» գրեւով է միջի պլան («Հանդէս» 1895: էջ 35). «Այս հանգամանքը մի անգամ եւս տապանաբանութեան է թէ ինչպէս կենդանութեան մեծութեան շարունակութեան մէջ գտնուէ անհաշիւ հեռու սահմանապահութեան կամ գաղափարներու: Մինչեւ անցած երկուսուէր Գաղափար ոչ ոք, այն է կարող ունի, միշտ Անիւմ Հայոց քաղաքներէն կ'անդիս կենդանութեան տեղի էր տուել նոր ձեւերի, սահմանապահութեան: Եւ Ստաստարի սահմանապահ վանքերու գրեւ պահուած էր, ինչպէս այլ տեսութեան եւ Թ. Գ. Բերեւոյնով արձանագրութիւններէն մանազորումները, որ այժմ մտած են ինչ

քահանայ ստացայ զսուրբ աւետարանս.», ուստի 986 թուին շատ յառաջ կրնայ ըլլալ գրուած թիւերը. բազմաթիւ ուրիշ յիշատակարանաց մէջ կայ հատ մ'ալ շէ (== 1058) թուին, գիրն է Վիլհելմ-Գրեգորի երկամթաղի: Երկրորդին որ Բրիտանական թանգարանի մէջն է, թուականն եւ գրուածեան տեղն անձանօթ է. երրորդին՝ Աւստրիան Հարց գրատան մէջ՝ եւ գրուած Սարգիս քահանայէ Պտեմ (== 966) թուին, նոյնպէս գրուածեան տեղն անձանօթ կը ճիսյ մեզ: Զորրորդին մասին միայն գիտենք որ Համայն գումար Մամիկոնի՝ Նուէր ըրած էր Բարձրաքանդ ուխտին վահանայ կամուռիկոսի (նստեալ 996ին) որով: Այս շարքին վրայ աւելցնելու է Եղմիածնի հռչակաւոր Աւետարանը՝ գրուած ՆԱԸ (== 989) թուին Եղմիածնէն գրէն Ստեփանոս քահանայի համար ի Նորափան Սիւնեաց: Ըստ այսմ մինչեւ ժ. դարուն վերջը 7 (սուս 6) Աւետարան կայ ծանօթ որոշ թուականաւ, գրուած՝ վանանդ, վասպուրական, Սիւնիք. միւսներն անորոշ կը ճիսյ այժմ մեզի. զոր օրինակ 986ինը Սպեր գրուած է արդեգր: Բաց ստի, չէրաճի թէ ասով լրացած ըլլայ ժ. դարու ընդ որ ծանօթ աւետարաններն ցանկը: Ահա Սանասարեան վարժարանի թ. 8 ձեռագիր Աւետարանն Վիլհելմ-Գրեգորի երկամթաղով, որուն առաջին նորոգումն եղած է ԷԿ (== 1111) թուին, իսկ բուն գրուած թիւնն է ժ. դարու վերջերէն, թէպէտ եւ բուն յիշատակարանն կիսով միայն ընթերցելի ըլլայ, վրաց «Դաւիթ», արքայի ժամանակ, մերձաւորապէս 964էն յառաջ, եթէ մանաւանդ Հայոց կամուռիկոսին անուան «Ան», ճիսցորդ աստեղն կարենանք ուղղել «Ան[նիա]», որ կամուռիկոս էր իրր 943—64 տարիները. բաց ստի անոր կից կայ ութ ինքնինքն էլ՝ հնագոյն Աւետարանն մը:³ Հ. Գարեգին վ. 9 ձեռագիր Աւետարան կը յիշէ ժ.Վ դարուն, առէն ալ երկամթաղի, բայց բերելուն գրուածեան տեղը ծանօթ. ասոնց երկուքն ալ արդէն ժ. դարէն են: Առաջինը

ՆԾԶ (== 1007) թուին գրուած «ի գաւառին Մակեդոնիոյ ի քաղաքն որ կոչի Անթոնոպոլիս», կիրակոս գրէն եւ գրել տուողն է Եղմիածնէն «պոստականաթար», ուստի Հայոց աշխարհէն շատ հեռու գաղթավայրի մը մէջ: Երկրորդին (ՆԾԶ == 1001ին), երրորդին (ՆԾԶ == 1038ին Թորոս կրճատոր) եւ չորրորդին (ՆԱԳ == 1044 Եղմիածնէն քահանայէ) գրուածեան տեղը չի ծանուցուի: Հինգերորդը ԷԺԳ. (== 1064) թուին գրուած է «ի վանքն Շուխրատանտառեա», վեցերորդը ՈԱ (== 1181) թուին «ի տիեզերահոյս վան շուխրատանտառեա», եօթներորդը՝ Ահա-րոն գրէն ԷԺԵ (== 1099) թուին, յայտնապէս կ'իլիկիայ, ինչպէս կը տեսնուի Խաչակրի «Փռանգաց», գալստեան յիշատակութենէն: Ութերորդն նշանաւոր հտուածին կրնայ ունենալ, վանն զի յիշատակարան մ'որ քչի (== 1171) թուականը կը կրէ, կը յիշեցնէ թէ «գնեցի գաւառաւորս ի քաղաքէն Մանազկերտոյ ի քահանայէն Ստեփանոս ի գիւղս որ անուն կոչի Խաչակուղք», եւն: Վերջապէս իններորդին (Երուսաղեմայ գրատան) ստացողն էր Գագիկ ԷԺԶՆԶ որդի Աբասայ եւ Գորանդուխտ թագաւորին, ուստի անշուշտ Անշոյ շրջակայքը գրուած էր:

Ժ. դարու նշանակուած 5 Աւետարանք մեծաւ մասամբ կ'իլիկիայ կը վերաբերին, բայց միայն երկուքը որոշ երկամթաղի կը կուռնին: Ասոնց առաջինը ՈՒԲ (== 1193) թուին գրուած է «յանապատին որ կոչի Պաւղոսական, մերձ առ ամուր զղեկին նստինոյ», երրորդը՝ այն է Լեւոնդերի հռչակաւոր Աւետարանն չբնաղ գրուածեամբ՝ գրուած նախ Միքի եւ Պապա-նուսի վանքերը եւ աւարտած Սկեւապ վանքը ՈՒԷ (== 1198) թուականին: Զորրորդը՝ ՈՒԳ (== 1174) թուին Գրիգոր: Տղայի ձեռքն էր (— որուն ժամանակ գրուած է երկրորդը ՈՒԲ == 1183 թուին. —) եւ ՈՒԵ (== 1236) թուին Նոստանդին թագաւորահոյս: Վերջապէս սխալմամբ ժ. դարու իրրեւ հինգերորդ յիշուած է օրինակ մը, ՈԱԶ (== 1230)՝ թուա-

¹ Մարտիանոս ան «Հանդէս» 1886, էջ 24—26: — Թ. 2-5 եւ 328—29 ինքնինքն ալ են հին աւետարանի մ'որ ըստ այսմ առնուազն Ը—Թ դարերէն էր, 986 թուականէն դռն մէկ երկու, եթէ ոչ ասիյ գոր յառաջ:

² Լիւսիտար յիշատակարանը տես Ե. Ստիգոլցի, «Եղմիածնի աւետարանը», Թրգմ. Հ. Բ. Վ. Պրեմիշնիս, Վիեննա 1892, էջ 16—17:

³ Հ. Ման. «Հանդէս», 1896, էջ 244—46:

⁴ Այսոր պատճառն այն է որ Մանուկարան, գրոց տպագրութեան մէջ ըստ յառնի սպրդած են թուարու անշուշտութիւն: Հոս յիշուած 9 ձեռագրաց հայկական տարրիկներն համապատասխանոց քրիստոս թուական

նուութեան տարիներու գրեթէ առէն ալ անձինք նշանակուած կը գտնենք (էջ 158—160): Այսպէս «ՈԱ» (== 1181) գրուած էր հաւասար «1081», տարւոյ, «ՋՋԷ», (== 1171) էր «1070», որով այս երկու թուականաւ ձեռագրքն ալ առնուած են ժ.Վ դարու աւետարանաց կարգին մէջ: Միւսներէն ՆԾԶ գրուած է «1011», ՆԾ՝ «1005», ՆԱԳ՝ «1048», եւն:

⁵ «Մանուկարան», էջ 161 կը նշանակուի տարր «ՈԱԶ» == 1130, ուստի եւ ժ. դարուն զգուած է: Չեւք կըստ տարրութեւն որ 1130 թիւն է սխալն եւ ոչ ՈԱԶ (== 1230): Չեւքն եղած ձեռագիր ցուցիկ մը համաձայն՝

կանաւ, գրուած « յերկիրս Գեղամայ ի սուրբ ուխտս որ կոչի Հայրոյ Ո՛հն», եւն, երկաթա-գիրոյ Զանց կ'առնեմ յիշել Թ. Գարու Հա-մար նշանակուած 27 օրինակներն¹, որոնց հազն մէկ քանի հատին զրի տեսակը յիշուած է, եւ հաւանօրէն մեծագոյն մասն բոլորգիր է². իսկ տեղւոյն նկատմամբ³ մեծագոյն մասամբ իյնկիւտ գրուած, բայց նաեւ Հոռոմ, Կամախ, Թեոդու-պոլիս, Հաւուց Թառ⁴։ Ի հարկէ այս ամէնէն զատ տակաւին կան շատ օրինակներ ցանուցիր եւ յերեւան չեկած, եւ ոչ գիւրաւ կրնանք բանել թէ որչափ է Թ—Թ. Գրուցը ծանօթ Եւե-տարմանաց, եւս առաւել որոշիչ ամէն կարգի ձեռագրաց քանակութիւնը։ Քանի մը հարիւր է առնուաղն, եթէ չնքն սխալըր։

Մեր նպատակին համար այսչափն ալ ար-դէն շատ է։ Որչափ ալ շատ ձեռագրաց գրու-թեան տեղն չլրացանք որոշ նշանակի տեղեկու-թեանց պակասութեամբ, կրնանք ծանօթներէն հետեւցնել որ այն ժամանակներն որոշ տեղ-ւոյ հետ զժուար է կապել երկաթագրի գործ-ածութիւնը։ Միայն կէտ մը մտի է. եւ այս է Վիլհելմ-Բոլշակովի շրջանը։ Բոլոր յիշուածներուն⁵ մէկ երկու բացառութեամբ, պարզ « երկաթա-գիր» կրեւորգիրը կը տրուի Հ. Գարեգինի քով. պարագայ մ'որ անհնար կ'ընէ որոշել թէ յիշեալ որինք եւ ուր գրուածները միջին են։ Թերեւս առանց օգտի չըլլայ այս կէտին առաւել մտադրութիւն ընել ապագային։ — Ընցնինք այժմ որոշիչ կէտի։

Վ եւեակոյ «Եւեա. Խ», օրինակն է այս, որուն համար կը նշանակուի «Իրի-Խիլի», ՈՒԹ⁶ 19

1 «Մատենադարան», էջ 161—70։

2 Գայմանպէս մեղադարձեալ երկաթագիր կը նշու-նախօսի Նոր Նախիթեան գանձանք օրինակն⁷ գրուած Հռովմայ ՈՒԼԸ (— 1249) Թուին։ Զեռագրի ցուցակի վե-նանցի մէկ երկու բան քիչ մը սարքիւ ին նշանակէ. զոր օրինակն Երիւթիլի կը գտնենք հօս «Եւեա. Բ» գրուած ՈՒԻԻ (— 1205) Թուին. «Եւեա. Է», նոյնպէս՝ ՈՒԻԲ (— 1203)։ Երկաթագիր գտնելով Եւեադարանն ԺԷ, Ի, ԻԲ (Զարգի-զեի կոչուածն) հսկայ մեծութեամբ եւ նոյնպէսի ստաբով⁸. «Երկաթագիր բարձրակոյ, Կըտուի «Եւեա. ԼԹ», գրուած ՈՒԹԻ (— 1300) Թուին, եւն։ Բալլիլի Նոյնոյն ժամանակաշրջանն է Դ Եւեակովի «Եւեա. Գ», գրուած ՈՒԲ (— 1233). Եւեա. Ը' է Թուին ՈՒԲ (— 1223). Եւեա. Ժ. Գ' է Թուին ՈՒԵ (— 1236). Եւեա. ԼԷ' է Թուին ՈՒԸ (— 1229) եւն եւն։

3 Ս. Բրիտանական Թանգարանի օրինակն յայնչեցի վարդանէն գրուած ՈՒԸ (— 1239) Թուին «ի ակեգերական մայրաքաղաքն Հռոմ» . . . Ի հանգստարանիս Հայոց, Ի գրան սուրբ մատ. քա լուսոյ Ստեփան Մարեի, եւն։ Նոյնպէս օրինակն մը ԶԳ (— 1254) Թուին է Հռոմ։ Գարեգալ (Թ. 11 է «Մատ»,) օրինակն ՈՒԻԲ (— 1203) Թուին «ի գաւառիս Կաթողի, մեր Ի գեւաղ Սմեի, Ի յանապատս որ կոչի Երիւթիլի, եւն։ Թեո-պոլիս, գրուած օրինակն է 1230—32 Թուականին. Հաւուց Թառ գրուածը ՈՒԻ (— 1215)։

3, Հնագրութեան վրայ խոսած ժամա-նակ պէտք է նաեւ տառերու այլեւայլ ձեւե-րու անուանակոչութիւնները ճշգրտել։ Մինք՝ ինչպէս վերն ըստաններէն ալ կը տեսնուի, գլխաւորաբար երկու տեսակի կը բաժնենք եր-կաթագիրն, որոնց կը կցի երրորդ մ'ալ՝ փոքր եղանակաւորութեամբ։ Առաջին եւ գլխաւոր տեսակն է Գլխաւոր-երկաթագիր բաժնին, գրե-թէ ճիշդ այն գիրն՝ որ ցայսօր ալ կը գործ-ածուի տպագրութեան մէջ իրրեւ գլխագիր։ Յատկանիշն (caractère) է այս տեսակին՝ Բուլլիշէ Եւեա (— 1236) Թուին, որով նաեւ ուղղահայեաց տառախիւները կը կապուին իրարու՝ այրու-բենի ամէն տառի մէջ ալ ընդհանրապէս։ Երկրորդ գլխաւոր տեսակն է Միջին-Եւեա (— 1236) Թուին, որով տառերը չորեքեկուսի ձեւ կ'առնուն։ Ասոր համար լաւ չէ ըրած անշուշտ քարամանց՝ «միջակ» գրի անուամբ կցելով գլխագիր քիչ մը նրբաձեւ մէկ գրութեան պիտը (Tafel Ia, Թիւ 2), որ ինքնին գլխագիր է բոլորակաձեւ յատկութեամբ, բուն միջինմետրոպիւս չորեք-կուսի գրի օրինակի մը հետ (Tafel IIa, Թիւ 3)։ Վերջին էակէս չի լիւնազանուիր — երկուքն ալ ուղղագիր չորեքեկուսի ձեւով — քարամանցի քով յարդը օրինակէն (Taf. II, Թիւ 4), զոր ինքը «Փոքր մետրոպիւս» կոչած է անոր հա-մար որ մանրագիր է, եւ նոյն կարգի համարած դարձեալ յարդրին հետ, (Taf. II, Թիւ 5) ուր որ բուն «փոքր երկաթագիր», այս վերջինն է։ Այս բաժանումն ուղիղ չէ. մանաւանդ երբ հայերէն «միջակ» կոչուածը գերմաներէն «միջինմետրո-պիւս» կը յորդորուի⁹։ Առաջին երկուքը —

1 N. Karamiantz, Verzeichniss der arm. Hss. etc. Պերլին, 1888, էջ 88, միջինութիւն տախտակաց Tafel I—II. — Պէտք կը համարենք ըսել՝ որ Ն. Գարա-մանցի ցուցակին այս ըստ ինքեան երկրորդական կէտին (կէս էլ մը՝ միջինութիւն տախտակներու) յատուի մաս-գրութիւնն ընելու եւ անմիջ ըստանները բացառելու պատճառն այն եր պարզապէս, որ Առաջնական միայն ինքնին ընելու առիթ. Հայոց տառերու անուանակոչու-թեան եւ հետեւեան չափին վրայ գաղափար մը կազմու-համար։ Ինչհետեւորպէս այստեղ աւելի լրջահայեաց եւ զգուշ ըլլած է քարամանց տառերու հետեւիւնն որոշելու առիթ, քան ուրիշները նման զիպաց մէջ։

2 «Միջակ» ինքեւս կրնայ գործածուիլ գլխագիր երկաթագիր այն փոքր աստիճանաւորութիւնը (նրբաձեւ-ութիւնը) ցուցնելու համար։ Բայց կարծենք ստով ինք-ինացութեան պատճառ. որուն ուղիղն՝ նոյնք իստեւելու բուն միջինմետրոպիւսի հետ, որ բոլորովին խառն է։ Քանի որ երկաթագիր այլեւայլ եղանակաւ որմանց յատուի գիտական եւ որոշ անուանակոչութիւնք չեն հնարուած

գլխագիրն եւ միջինմետրոպեան — այնպէս որոշ յատկանիշներ ունին՝ իրարմէ մեծ տարբերութեան, որ կարելի չէ զանոնք իրարու խառնել, թէեւ երկուքն ալ երկաթագիր ըլլան: Աւելի փոքր է «փոքր երկաթագիր» կոչուածին տարբերութիւնը (Յուցակ, Տխտ. Ա, 5 առնուած թ. 171 ձեռագրէն՝ Ժ—ԺԱ զարուց, առ քաւածանը Taf. II, 5): չիշէ խոսելով գլխագիր երկաթագիր Ե յեականան այս տեսակն, բայց շատ մանր, թէեւ գրերու ոմանց դիրքը քիչ մը կը տարբերի. եւ ամբողջն այնպէս է՝ որ շատ անգամ կարծես զի Բուլղէրի երեւոյթ կ'առնու: Վարժ աչք մ'այս ալ դիւրու կը զանազանէ առաջիններէն, որ ըստ այսմ երկաթագրի երբորդ մէկ՝ բայց ոչ էական տարբերութեամբ՝ տեսակը կ'ըլլայ:

Սակայն ասով չի լինիր միջին ձեւերու խումբը: Քարամանցի քով կը պակսի էական տեսակ մ'ալ, այն՝ զոր Անյոսէ քիչ կոչած ենք, իբրեւ այն ձեւն որ երկաթագրէն բոլորգրի անցնելու շրջանը կամ կեդրարանափոխութիւնը կը ցուցնէ: Արդէն անցման շրջանի վերաբերելով՝ ինքեին կը Տեսուի որ բազմաթիւ աստիճանաւորութիւններ ունենալու է այս տեսակն: Մեր Յուցակին մէջ երեք աստիճանաւորութեանց օրինակներ յառաջ բերած ենք նմանահանութեան: Ասոնց երկուքը Անյոսէ եւ Բուլղէր են, այսինքն՝ գիր մ'որ առաջին տեսակն միջինմետրոպեան երկաթագիր կ'երևայ բազմաթիւ գրեր նոյն ձեւովն ունենալով, եւ սակայն խառն է բոլորգրով. օրինակի համար «առ զնորսիկն մարգարէացաւ» բառերու մէջ զուտ բոլորգիր են ամէն «ա» տառերը, նոյնպէս «կ», «գ», եւ «ց» միւսները միջինմետրոպեան. (տես Տխտ. Ա, 6 առնուած ԺԳ զարու ձեռագրէ մը թ. 240). եւ Տխտ. Բ. 7՝ առնուած թ. 3 ձեռագրի խառագիրներէ: Երբորդ՝ Անյոսէ Բուլղէր է, այսինքն գիր մ'որուն տիրող ձեւերն բոլորգրի են, միայն խառն պլիւսայլ տառերու միջինմետրոպեան ձեւերով, այսպէս հ, շ, շ, պ եւն (տես Տխտ. Բ. 8, առնուած թ. 273 ձեռագրէն): Անցման ձեւերու իբր օրինակ՝ ի միջի պլյոց՝ երկու գեղեցիկ ձեռագիր կայ մեր մասնաւորարանի մէջ. մին յիշեալ թ. 273 ձեռագրին գրումն ընծայութեան 212 (=1277) տարին գրուած. երկրորդը թ. 56 եւ 351 կամ կրկնագիր Ագաթանգեղոսի վրայի երկրորդ անգամ գրութիւնը՝ ԺԳ զարէն: Չանց կ'առնեմ բուն տեսակները եւ անոնց անունները:

Բուլղէրի բազմաթիւ եղանակաւորութեան յիշել, որոնք քիչ չեն եւ որոնցմէ 7 պլիւսայլ գրուութիւնք տես մեր Յուցակի մէջ, Տխտ. Բ. 9—15՝, ինչպէս նաեւ Դուրդէրի, Էւրդէրի՝ հին ու նոր պէսպէս խաղող տեսակներով, ի մասնաւորի նոսրի եւ շղագրի խառնուրդ մը, եւն: Ասոնք համեմատաբար նոր ժամանակի երեւոյթներն ըլլալով՝ միւսներուն չափ Եանրակշիւութիւն չունին հնագրական խնդիրներուն մէջ:

(Ըստ Բուլղէրի)

4. 8. 8.



Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԳՆՏՄԱՐԻԹԻՆ ԶՈՅ ԼՐԱԳՐԱԻԹՅՈՒՆ
1860ԷՆ ՄԻՆՉԵԻ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ

(Ըստ Բուլղէրի)

7. Թ. Թ. 2 Ե Ի Կ

[[մայիս 28-ի Կ. Պոլիս 1861—2:

Խոյն. Գ. Պալիսան

ՃԿ. Ք. Գիւրքանմ:

Գրիգոր Պալիսան պատանին 1861

Յնր. 1 թուականաւ քառածալ շորս թղթէ բազկացեալ արմատներէ մը հրատարակեց 1860 Գեփտի վերջերը թողնելի, որոնք ոմոնայ անուամբ, որ նպատակ ուներ «Մարդկային ազգի բարոյք կեցութեանը վրայսք ճանել, նեցուկ ըլլալ ընդդէմ մանկանախապաշարման բմբռնումանց, տղայոց շահաւտ խրատներ տալ, պարզ եւ յստակ ոճով. քանի մը մանր նիւթեր աւանդել, որք են վարդապետական, բժշկական, ուսմական շինու լեզուներ, զուարճալիք, առածք, հանելուկ» եւ այլն եւ այլն, ինչ որ վերջապէս կայ խնացական եւ նիւթական աշխարհի մէջ՝ բոլորովին տղայական բմբռնմամբ:

Ցարեկան գինն էր 40 դրուշ:

Առաջին տարին կաննաւորապէս հրատարակեցաւ 12 թիւ: Բ. Ցարին դիւրեք փոխուեցաւ մեծ ութածալի (4 թուշի) եւ ամէն ամսոյ 8ին եւ 22ին կը հրատարակուէր, տարեկանը 60 դրուշով: Այս տարւոյ ճակատը կը զարդարէր կաշուոյ եւ դափնեւ ճիւղերէ պսակեալ թուշուն մը: Թողնու անուան յաւելումն էր 2 անգամ անդրաւորեալ: Այս տարին նեղի ծանօթ է միայն երեք թիւ (8 եւ 22 Յնր. եւ 8 փետր. 3):

1 Յնր. Յուցակ, Տխտ. Բ. 10 ձեւն առնուած թ. 1318ի գրուած ձեռագրէ մը. Բ. 14 ձեւն 1812ին գրուած օրինակ մը, եւն եւն:

2 Անլուշ՝ Ար. 1862, թ. 668, 9: